

FRATERNITATIS

HET OUDSTE MANIFEST DER ROZENKRUISERS BROEDERSCHAP,
BEWERKT AAN DE HAND VAN TERUGGEVONDEN
MANUSCRIPTEN, ONTSTAAN VÓÓR DE EERSTE DRUK VAN 1614,
DOOR PLEUN VAN DER KOIJ

met een inleiding over het ontstaan en de geschiedenis
van de Manifesten der Rozenkruisers door Carlos Gilly

Bewerking van de Duitse tekst van 1614: C. Gilly en P. van der Kooij
Vertaling van tekst en inleiding in het Nederlands: P. van der Kooij

ILLUSTRATIES

- Johann Valentin Andreae 6
Titelblad van het Antwoord van Adam Haslmayr 12
Paracelsus 18
De leeuw 22
Eerste bladzijde van het Salzburger manuscript van
de Fama Fraternitatis R.C. 35
Drukkersmerk van Wilhelm Wessel 42
Titelblad van de eerste gedrukte uitgave van de Fama Fraternitatis R.C. 69
Wereldkaart van M. Waldseemüller 70

COLOFON

FAMA FRATERNITATIS is gezet in een 10-punts letter
uit de Trump mediaeval en gedrukt op 115 grams bioset
bij de Rozekruis Pers.

Grafisch ontwerp: Marjan Bakker, Laag Soeren.

Bindwerk: Boekbinderij Abbringh, Groningen

ISBN 90 6732 209 1

© 1998 Rozekruis Pers – Haarlem – Nederland

INHOUD

Ten geleide 7

Inleiding door Carlos Gilly:

Het ontstaan en de geschiedenis van de Manifesten der Rozenkruisers 9

1 Het raadsel rond de RC-manifesten 11

2 Tobias Hess: het voorbeeld voor C.R.C.? 17

3 De auteur van de RC-manifesten 27

4 De manuscripten van de Fama Fraternitatis voor de eerste druk 34

5 De eerste gedrukte uitgaven van de Fama Fraternitatis R.C. 41

6 Latere manuscripten van de Fama Fraternitatis 55

7 Latere uitgaven en vertalingen van de Fama Fraternitatis 58

8 Bij deze uitgave 66

Fama Fraternitatis R.C.

Herziene en aangevulde tekst van 1614 72

Nederlandse vertaling 73

Noten bij de tekst van 1614 104

TEN GELEIDE

De *Fama Fraternitatis R.C.*, het oudste manifest van de Broederschap van het Rozenkruis, is voor het eerst in druk verschenen in de Duitse stad Kassel, in het jaar 1614. Verder bevatte deze uitgave de *Allgemeine und General Reformation der gantzen weiten Welt*, een in het Duits vertaald gedeelte uit een in het Italiaans geschreven satirisch werk van Traiano Boccalini, *Ragguagli di Parnasso*, Venezia, 1612, en ook een herdruk van een uit 1612 daterende en aan de Broederschap gerichte brief van de Oostenrijkse «notarius publicus» Adam Haslmayr. Tot 1617 volgden daarop kort na elkaar nog zes andere Duitse edities van de *Fama*. Alle uitgaven en vertalingen die na die tijd het licht hebben gezien, waren dan ook tot dusverre op een van deze publicaties gebaseerd.

Bekend was echter dat de tekst van de *Fama Fraternitatis* reeds gedurende enkele jaren vóór 1614 in manuscript gecirculeerd had onder diegenen die daarvoor naar de mening van de auteur(s) in aanmerking kwamen. Een hunner was de bovenvermelde Adam Haslmayr, die het manuscript in 1610 in handen kreeg en, zoals gezegd, in 1612 de door de *Fama* verlangde antwoordbrief publiceerde. Door de volhardende speurtocht die de historicus dr. Carlos Gilly, bibliothecaris van de Bibliotheca Philosophica Hermetica te Amsterdam, gedurende de afgelopen jaren in tal van Europese bibliotheken en archieven naar gegevens over de zeventiende-eeuwse Rozenkruisers ondernomen heeft, werden tot nu toe vier van deze manuscripten door hem herontdekt.

Uit enkele daarvan – vooral het uit de bibliotheek van Christoph Besold afkomstige exemplaar dat bewaard wordt in de Universitätsbibliothek van Salzburg – is inmiddels gebleken dat in de gedrukte teksten van 1614/1617 diverse passages ontbraken en andere niet juist of niet duidelijk waren weergegeven. Deze passages zijn in de nu voor u liggende uitgave verwerkt in de tekst van 1614, waarbij uiteraard tevens de in die editie voorkomende zet- en tekst-

fouten van andere aard verbeterd werden. Ter wille van betere leesbaarheid werd de aldus herziene tekst verdeeld in alinea's. Gelijklopend daarmee werd een eveneens aangepaste Nederlandse vertaling opgenomen.

Daar het oorspronkelijke manuscript van de *Fama* tot op heden helaas nog altijd niet gevonden is, is het laatste woord over deze tekst – die nog verscheidene moeilijkheden oplevert – zeker nog niet gezegd. Wel menen wij te mogen zeggen dat de bovenbedoelde aanvullingen en verbeteringen een stap in de goede richting vormen en wij prijzen ons gelukkig deze herziene versie van de *Fama Fraternitatis R.C.* thans te kunnen aanbieden aan allen die belang stellen in de tekst en de betekenis van dit bijna vierhonderd jaar oude, maar nog altijd fascinerende geschrift.

De uitgave is tot stand gekomen in nauwe samenwerking tussen dr. Carlos Gilly, reeds eerder genoemd, en Pleun van der Kooij, redacteur van de Roze-kruis Pers. Voor de door hen beiden verrichte arbeid, die ongetwijfeld niet eenvoudig zal zijn geweest, zijn wij zeer erkentelijk. Dr. Carlos Gilly danken wij in het bijzonder ook voor de uitvoerige inleiding waarmee hij het werk verrijkt heeft, en die de lezer een helder beeld zal geven van de opzienbarende uitwerking en nawerking die door de publicatie van de manifesten der Rozenkruisers in de zeventiende eeuw teweeg werd gebracht en die ook in onze tijd nog altijd voortduurt. Voorts zijn wij dank verschuldigd aan prof.dr. F.H.Jansen, directeur van de Bibliotheca Philosophica Hermetica te Amsterdam, voor diens waardevolle adviezen en aan zijn medewerkster, mevrouw José Bouman, voor de illustraties die zij ons uit het bezit van de genoemde bibliotheek verschaft heeft.

ROZEKRUIS PERS

INLEIDING:

HET ONTSTAAN EN DE VERSPREIDING VAN DE
MANIFESTEN DER ROZENKRUISERS

DOOR DR. CARLOS GILLY, BIBLIOTHECARIS VAN DE
BIBLIOTHECA PHILOSOPHICA HERMETICA TE AMSTERDAM

Over de identiteit van de auteurs van de *Fama Fraternitatis oder Brüderschafft des hochlöblichen Ordens des Rosenkreutzes*, de *Confessio Fraternitatis R.C. ad eruditos Europae* en van de *Chymische Hochzeit Christiani Rosencreutz* – die achtereenvolgens in 1614, 1615 en 1616 verschenen zijn – hebben vele tijdgenoten zich het hoofd gebroken. Het is echter slechts aan weinig buitenstaanders gelukt het goed bewaarde geheim te doorgronden.

Zelfs de eerste uitgevers schijnen nimmer te weten gekomen te zijn van wie deze manifesten der Rozenkruisers eigenlijk afkomstig waren. In elk geval werd de eerste druk van de *Fama Fraternitatis*, in maart 1614 bij Wilhelm Wessel in Kassel verschenen, niet alleen buiten medeweten en toestemming van de auteurs gepubliceerd, maar bovendien op basis van een manuscript dat leemten vertoonde. Alle nadien volgende drukken, met inbegrip van de moderne edities, bevatten dezelfde tekortkomingen en zelfs naderhand aangebrachte correcties berustten uitsluitend op vermoedens en niet op een eventuele vergelijking met betere manuscripten.

Bij de vier bewaarde manuscripten van de Fama die vóór het jaar 1614 ontstaan zijn, en die in 1986 voor het eerst in Joost Ritmans Bibliotheca Philosophica Hermetica te Amsterdam ten toon werden gesteld ¹, en die ook in de door deze bibliotheek uitgegeven tentoonstellingscatalogus *Cimelia Rhodostaurotica* van 1995 beschreven werden ², is er slechts een dat geen leemten in de tekst bevat, namelijk een manuscript uit Salzburg, dat eertijds in het bezit was van Christoph Besold. Helaas zijn daaruit echter acht bladzijden verloren gegaan. De andere manuscripten bevatten alle dezelfde leemten als het manuscript dat ten grondslag moet hebben gelegen aan de gedrukte «editio princeps» van 1614 en ze berusten dus, ondanks vele taalkundige varianten, alle op de enige kopie – waarschijnlijk in allerijl vervaardigd – die voortijdig in handen kwam van mensen buiten de nauwe vriendenkring van Tobias Hess in Tübingen.

Dit laatste wordt bevestigd door een brief van August von Anhalt van 21 juli

1612, waarin deze aan zijn vertrouwde vriend, de Augsburgse arts en handschriftenverzamelaar Carl Widemann, dringend vroeg «bij de dokter in Tübingen», Tobias Hess, te informeren naar de plaats waar zich de *Confessio Fraternitatis* bevond en naar andere geschriften van de Broederschap, en of die ook bij hem, Hess, te verkrijgen zouden zijn, daar hij ook de *Fama* zou bezitten³. Dat de vorst op de hoogte was van het belangrijke feit dat de *Fama* aanvankelijk in het huis van Tobias Hess te vinden was, dankte hij aan de theosoof en alchimist Adam Haslmayr uit Tirol, die reeds in november 1610 de eerste aanwijsbare kopie van de *Fama Fraternitatis* in handen kreeg, en wiens *Antwort an die lobwürdige Brüderschafft der Theosophen von Rosen-Creutz* tevens het eerste gedrukte document van de gehele literatuur over het Rozenkruis vormt.

3

Dit *Antwort* van Haslmayr werd in maart 1612 op kosten van August von Anhalt gedrukt, en de vorst was van plan ook de *Fama Fraternitatis* te laten drukken in de geheime drukkerij die hij inmiddels had laten inrichten, maar alleen als dan tevens de *Confessio Fraternitatis*, die in de *Fama* enkele malen genoemd wordt, kon worden gedrukt. Daar echter noch Tobias Hess, noch enig lid van zijn vriendenkring ook maar de geringste bereidheid toonde het geheim betreffende de Broederschap reeds op dit vroege tijdstip te onthullen, moest August von Anhalt tot de zomer van 1614 wachten alvorens hij een met de hand geschreven kopie van de Latijnse *Confessio* in handen kreeg, en wel uit Kassel⁴.

4

Oorspronkelijk waren Tobias Hess en zijn vrienden kennelijk van plan «onze *Fama* in vijf talen [...] samen met de Latijnse *Confessio*» aan de geleerden van Europa te zenden. Maar voordat deze vertalingen ter hand konden worden genomen en het tijdstip van bekendmaking der manifesten gunstig geacht werd, moeten de auteurs bemerkt hebben dat er reeds een levendige verspreiding van afschriften daarvan gaande was, een verspreiding die nu juist bedreven werd door een van de in *Fama* en *Confessio* bekritiseerde «pseudo-chymici», namelijk door de globetrotter Benedictus Figulus⁵. De kopie van de *Fama* die door deze Figulus eind 1610 ófwel naar Tirol gebracht werd, óf die hij aldaar overschreef van het exemplaar van Haslmayr, liet hij enkele maanden later in Kassel, Marburg en Straatsburg door verscheidene lieden overschrijven, zodat er kort daarna zelfs in Praag kopieën terecht kwamen. De Deense natuuronderzoeker Ole Worm had de *Fama* reeds eind 1611 bij de Marburgse professor in de scheikunde Johann Hartmann te lezen gekregen⁶. In de lente van 1613 gaf Johannes Combach in Marburg een boek over metafysica uit dat gewijd was «ad Fraternitatem R.C.⁷». In de zomer van hetzelfde jaar liet de zwager van Ticho Brahe, Erik Lange, samen met drie vrienden van Praag uit

5

6

7

een enthousiast huldeblijk verspreiden *an die Herren und Brueder der Fraternitet und Bruederschafft des hochlöblichen und unvergenglichen Ordens des Rosen Creutz*⁸. En de *Epistola ad Fratres Christianos a Cruce Rosea* van de Praagse arts I.B.P. verscheen kort daarna in Frankfurt, en wel op 12 januari 1614, twee maanden voordat de eerste druk van de *Fama* uitkwam⁹.

8
9

Het verrassingseffect waarop de samenstellers van de *Fama* gehoopt hadden, was trouwens reeds in 1612 door het verschijnen van het *Antwort* van Haslmayr verloren gegaan, zodat zij voortdurend rekening moesten houden met een onbevoegd gedrukte uitgave van de *Fama*, zoals die dan ook in maart 1614 in Kassel werkelijkheid werd.

De vraag waarom Tobias Hess en zijn vrienden deze ontwikkeling, die zij hadden kunnen voorzien, niet voorkomen hebben door zelf de manifesten te juister tijd in gedrukte vorm te publiceren, moet – wegens het ontbreken van daarop betrekking hebbende bronnen – vooralsnog onbeantwoord blijven. Hetzelfde geldt voor de vraag of enkele leden van de groep niet op het laatste moment nog een koerswijziging voltrokken hebben, door in de zomer van 1614 enkele kopieën van de *Confessio Fraternitatis* te laten verspreiden, die vervolgens in 1615 in het Latijn en in twee Duitse vertalingen in Kassel en Frankfurt gepubliceerd werden¹⁰. In elk geval kan men uit het feit dat de Duitse vertaling van Boccalini's *Allgemeine und General Reformation der gantzen weiten Welt*, die de eerste druk van de *Fama* inleidde, van de hand was van de nauw met Hess bevriende Wilhelm Biedenbach, toch wel afleiden dat er in de Tübinger groep sprake was van toenemende onenigheid¹¹.

10
11

Op deze onenigheid heeft trouwens Johann Valentin Andreae eind 1614 gezinspeeld in zijn *Tobiae Hessi, viri incomparabilis, Immortalitas*, door daarin opzettelijk de namen te verzwijgen van die vrienden die zich van Hess begonnen te distantiëren, daar zij niet mee wensten te doen aan «de spotterijen die dit onschuldigste hart op de proef stelden en die wellicht ook zijn gewijde as niet zouden ontzien¹².» Andreae zegt namelijk verderop dat er intussen in Tübingen vele «smadelijke lasterpraatjes» jegens Tobais Hess gelanceerd werden. «Hess werd bijgelovig genoemd, monnik, excentriek, fantast; andere leugenaars noemden hem Heer van Utopia, droomuitlegger, pseudo-profeet. En de met hem als broeders verbonden vrienden werden verwenst en bespot als fanatiek verbond, geheime groep samenzweerders en duistere conspiratieve bende¹³.»

12
13

Maar ook Andreae, die intussen predikant geworden was, had, toen hij deze regels schreef, reeds enigermate afstand genomen van de mystieke tijd-

rekening en de bijbelse getallenspelletjes van zijn leraar en vriend. Zo stelde hij in de *Immortalitas* niet zonder spijt vast dat ook hijzelf geloofd had «aan de paradoxale geest van Hess, aan een ik-weet-niet-wat voor gefingeerd Gouden Tijdperk en aan een, hoe dan ook, typische berekening van het Laatste Oordeel»¹⁴.

14

Indien het toen gegaan zou zijn zoals Andreae het wenste, zouden de manifesten van de Broederschap van het Rozenkruis waarschijnlijk niet eens gepubliceerd zijn. Het is daarom maar goed dat Adam Haslmayr en Benedictus Figulus zo vrijgevig omgesprongen zijn met hun kopieën, al waren die dan niet vrij van fouten.

NOTEN

1 Johann Valentin Andreae 1586-1986. *Die Manifeste der Rosenkreuzerbruderschaft*. Katalog einer Ausstellung in der Bibliotheca Philosophica Hermetica (in het vervolg geciteerd als *catalogus Andreae*), Amsterdam, In de Pelikaan, 1986, pp. 61-68.

2 *Cimelia Rhodostaurotica Die Rosenkreuzer im Spiegel der zwischen 1610 und 1660 entstandenen Handschriften und Drucke*. Ausstellung der Bibliotheca Philosophica Hermetica und der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Amsterdam, In de Pelikaan, 1995¹; 1995², pp. 25-29

3 Carlos Gilly, *Adam Haslmayr Der erste Verkündiger der Manifeste der Rosenkreuzer*, Amsterdam, In de Pelikaan, 1994, pp. 136-138.

4 *T.a.p.*, pp. 143-144.

5 Zowel in de *Fama* als in de *Confessio* worden de pseudo-chymici scherp aangevallen, in de eerste plaats Heinrich Khunrath, de schrijver van het *Amphitheatrum Sapientiae Aeternae*. Figulus had in 1607 Khunrath's *De igne magorum philosophorum* in Straatsburg gepubliceerd en daarin gewezen op de tweede uitgave van het *Amphitheatrum*, die in 1608 zou verschijnen.

6 Ole Worm, *Laurea philosophica summa*, Kopenhagen, H Waldkirch, 1619, bl. G4v: «famosa haec de Fratribus Fama ac mihi quidem anno 1611 singularis secreti instar communicata est a celebri quodam cuiusdam Academiae Germaniae Chymiatro». De enige 'Chymiater' die toen aan een Duitse universiteit doceerde was Johann Hartmann in Marburg, met wie Worm sedert 1607 goed bevriend was.

7 *Cimelia Rhodostaurotica*, a.b., nr. 40.

8 De titel van dit gedrukte stuk, dat tijdens de rijksdag te Regensburg door een afgevaardigde uit Praag verspreid werd, luidde: *Den Edlen und gestrengenden Herren vnd Brüeder der Fraternitet vnd Brüederschaft des hochloblichen vnd vnzergengkhlichen Ordens des Rosen + [Creutz] wünsche ich E.L. vnd meine Mittconsortten, der noch drei seindtt, Alle herrn vnd vhralten Adelichen Standes vnd Herkommens, neben erbietung vnser willigen diensten Gottes gnedige beschutzung vns alles was Jnen zue sehl vnd Leib gedeylich etc.*, zie Carl Widemann, *Sylva Scientiarum*, Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek, ms. IV 341, p. 548. Zowel Carl Widemann in Augsburg als Johann Hartmann in Marburg waren in het bezit van een exemplaar van deze derde RC-druk die van vóór 1614 dateert, die echter thans verdwenen is, vgl. F.M. Bartoš, *Ze Zápasu Ceské reformace*, Praha, Edice Kalich,

1959, p.102 noot 14. Erik Lange ontving kort voor zijn dood in december 1613 een *Antwort* van de Broederschap (of van wie dan ook), dat onder diverse titels en met wisselende jaartallen meermalen in druk verschenen is; vgl. *Cimelia Rhodostaurotica*, a.b., nr. 116-120.

9 *Cimelia Rhodostaurotica*, a.b., nr. 89

10 A Santing, *De Manifesten der Rozenkruisers*, Amersfoort, A.A.W. Santing, 1930, pp. 25– 27, 33.

11 Harald Hendrix, *Traiano Boccalini fra erudizione e polemica. Studi sulla fortuna di un'opera satirica nella coscienza politica europea*, Amsterdam, H. Hendrix, 1993, pp. 89-92, 227-228.

12 Johann Valentin Andreae, *Tobiae Hessi Immortalitas. Die Unsterblichkeit von Tobias Hess* [gepubliceerd, vertaald en gecommentarieerd door Frank Bölling], in: Johann Valentin Andreae, *Gesammelte Schriften*. In Zusammenarbeit mit Fachgelehrten, herausgegeben von Wilhelm Schmidt-Biggemann, bd. 2: *Nachrufe, Autobiographische Schriften, Cosmoxenus*, Stuttgart–Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1995, pp. 332-333.

13 *T.a.p.*, pp. 326-327.

14 *T.a.p.*, pp. 318-319.

De *Chymische Hochzeit* is het enige geschrift van het Rozenkruis waarvan Andreae in zijn *Vita* zelf uitdrukkelijk het auteurschap heeft toegegeven. In de *Vita* gaf hij eveneens te kennen de enige auteur van de *Theca* te zijn, hetgeen, zoals gezegd, tevens inhield dat hij ook de auteur van de *Confessio* was. Dat hij ook moet worden aangemerkt als auteur van de *Fama* wordt tegenwoordig nauwelijks nog bestreden, maar dient nog altijd te worden bewezen.

De in de *Fama* vervatte ideeën zijn uiteraard niet alleen afkomstig van Andreae, maar dienen eerder te worden gezien als een gemeenschappelijk werk van Hess en diens vertrouwde vrienden. De homogene redactie van de tekst, vele formuleringen, en in het bijzonder de Latijnse zinswendingen laten echter maar één slotsom toe, namelijk dat de *Fama* door één persoon geredigeerd werd, en wel die schrijver van de groep die reeds in de *Chymische Hochzeit* het aanzijn gegeven had aan de legendarische figuur van Christian Rosenkreutz en van wie wij nu ook weten dat hij de *Confessio* geschreven had.

Als ontstaanstijd van alledrie de manifesten komen waarschijnlijk alleen de jaren 1607-1609 in aanmerking. Weliswaar gaat Kienast er op grond van een mededeling in het *Breviarium Vitae* van uit dat de *Nuptiae Chymicae* in het jaar 1605 geschreven werd³⁶, maar als men de desbetreffende opgave in het *Breviarium* nauwkeurig bekijkt, dan valt het direct op dat Andreae onder het jaartal 1605 nagenoeg zijn gehele literaire productie tot tenminste 1612 samengevat heeft. Daar hij in de *Indiculus librorum* de *Chymische Hochzeit* in het geheel niet vermeld heeft, kan men echter over het jaar waarin dit werk ontstaan is slechts vermoedens uiten. Zo is het veel waarschijnlijker dat het werk in 1607 geschreven werd, toen Andreae huisleraar in Lauingen was. Carl Widemann heeft althans in zijn opsomming van Paracelsisten over een vriend van Andreae, de boekdrukker Jacob Winter te Lauingen gezegd: «bezit de *Chymische Hochzeit*; is met dr. Hess in Tübingen bekend geweest³⁷». 36

Van het bestaan ener broederschap als «fanatiek verbond of geheime samen- 37

zwering» onder leiding van Tobias Hess als «princeps Utopiensum» was in de akten van de Tübinger Theologische Faculteit van 1605 natuurlijk geen sprake, daar de eigenlijke vriendengroep rond Hess zich waarschijnlijk pas kort voor 1608 gevormd heeft, misschien zelfs nog voor het begin van Andreae's «amicitia» met Hess en Abraham Hölzl. Door Andreae's woordkeus in zijn *Vita* en in de *Praecox maturitas* is de indruk gewekt dat Andreae pas in 1608 met Hess kennis maakte. Dat was echter niet het geval, want hij kende Hess reeds in de tijd waarin deze, samen met zijn in 1601 gestorven vader, alchemische experimenten deed. En reeds in 1606 had Hess broers en zusters van Andreae medisch behandeld. Met het begin van de «amicitia» doelde Andreae daarom eerder op zijn opneming in 1608, op voorspraak van de rustende predikant Johann Vischer, in de vriendenkring van Hess. In deze vriendenkring was, volgens Andreae's eigen woorden, sprake van een innige liefdebinding («intimum amoris foedus») en van een «societas», waarin hij twee jaar doorbracht («annum unum alterumque»). Behalve Vischer en Hölzl behoorde ook een jongere broer van Andreae, Johann Ludwig, tot deze «societas»³⁸. Alleen deze vier kenden waarschijnlijk de identiteit van de schrijver van *Fama* en *Confessio*. De later opgenomen vrienden, die Hess tot het eind toe trouw gebleven zijn (Anton Frey, Thomas Lansius, Wilhelm Bidenbach, Christoph Welling, Samuel Hafenreffer) en wellicht ook zelfs Christoph Besold, die eveneens later tot de groep toetrad, wisten weliswaar zeer goed wie de auteur was van de *Chymische Hochzeit*, maar de andere R.C.-manifesten zagen zij vermoedelijk eerder als een gemeenschappelijk werk van de oorspronkelijke groep. Deze hypothese zou in elk geval de raadselachtige notitie verklaren die Besold na 1624 aanbracht in zijn gedrukte exemplaar van de *Fama Fraternitatis*: «Autorem suspicor J.V.A.» (Ik vermoed dat de schrijver J.V.A. is – daar zijn familiewapen het kruis bevat met de rozen, die ook in de *Chymische Hochzeit* voorkomen)³⁹.

38

39

Dat Andreae de schrijver van de *Fama* en de *Confessio* was vermoedden niet alleen zijn vrienden, maar ook zelfs zijn felste tegenstanders, onder wie Caspar Bucher, die met zijn *Antimenippus* van 1617 de eerste aanval op de Rozenkruisers in Tübingen lanceerde. In deze *Oratio academica* – die in augustus 1617 voor de gehele universiteit in het Latijn voorgelezen werd en direct daarna bij Cellius in druk verscheen – werd niet Tobias Hess, die inmiddels gestorven was, als hoofddader aangeklaagd, maar, met nauwelijks verholten zinspelingen, diens geliefde leerling Andreae: «O, gij doorluchtigste koning Menippus, die het van eenvoudige ordebroeder tot monarch gebracht hebt en die zich nu tot hervormer van de gehele wereld opwerpt»⁴⁰.

40

Ook de gevreesde pamflettist Friedrich Grick, alias Ireneus Agnostus, stelde

in oktober 1619 in zijn geschrift *Apologia F.R.C. Andreae* en diens vrienden een ultimatum: óf zich binnen vijf maanden vrijwillig als auteurs van de *Fama* te bekennen, óf hij zou hun ware identiteit in zijn volgende pamflet in het openbaar prijsgeven. Dit dreigement moest ernstig opgevat worden, daar Grick met dit geschrift bewezen had, door zijn niet mis te verstane verwijzing naar Menippus als schrijver van de *Uranopolitana*, in samenhang met de Rozenkruisers, een goed kenner van de situatie te zijn. Andreae zag zich genoodzaakt met Grick contact op te nemen om hem over de zin van dit alles in te lichten. Het feit ligt er dat Grick reeds op 22 november 1619 aan een vriend kon schrijven: «De eerste auteur van de *Fama* en de *Confessio R.C.* is een groot man, die voorlopig nog in het verborgene wil blijven. Hij wilde alleen de meningen van de mensen onderzoeken en heeft hierover nu voldoende gegevens verkregen.» In zijn laatste pamflet, *Liber T oder Portus tranquillitatis* van juni 1620 voegde Grick hieraan nog toe: «De auteur van *Fama* en *Confessio* is mij zeer goed bekend; hij heeft ze slechts voor de grap geschreven en om de mensen er tussen te nemen».⁴¹

41

Ook onder de vrienden buiten Tübingen waren er verscheidene die eniger mate op de hoogte waren, in de eerste plaats Johann Arndt en Melchior Breler. Volgens een verklaring van Friedrich Breckling had «Johann Arndt vertrouwelijk aan Christoph Hirsch bericht dat Joh. Valentinus Andreae hem sub rosa verteld had dat hij [Andreae], samen met 30 [vermoedelijk kopiëeringsfout voor 3] andere personen, in Württemberg de *famam fraternitatis* had uitgegeven, om daardoor 'achter de voorhangsels' te weten te komen welke opvattingen men daarover in Europa had, welke verborgen vrienden van de ware wijsheid zich hier en daar zouden bevinden en zich hierdoor zouden melden⁴²».

42

De volledige tekst van Breckling luidt echter in een tot dusver onbekend gebleven brief van 17 juli 1707 aan de Deense theosoof Olaf Bjorn: «Ik heb net zo lang nasporingen naar de Rozenkruisers gedaan tot ik uit een eigenhandig geschreven brief van wijlen Johann Arndt aan Christoph Hirsch, predikant te Eisleben, de waarheid daarover ontdekt heb. Daar wijlen Johann Arndt zeer verlangde met hen in contact te komen en een komende hervorming van hen verwachtte, wilde hij naar de jaarbeurs te Frankfurt reizen om ze aldaar te zoeken. De Württembergse hulppredikant Johann Valentin Andreae schreef hem echter dat hij niet op reis behoefde te gaan en ook geen moeite moest doen om ze te zoeken. Het was namelijk slechts een verzinsel van enkele vrienden in het Württembergse land, waar 36 (!) vrienden der waarheid met Johann Valentin Andreae verbonden waren die de *Fama Fraternitatis Roseae Crucis* anoniem de wereld in gezonden hadden, om te weten te

komen hoeveel verborgen vrienden van de waarheid en van de wijsbegeerte er in Europa nog overgebleven waren.»⁴³

43

Deze door Breckling overgeleverde verklaring is in de geschiedschrijving van het Rozenkruis met grote skepsis ontvangen. Toch beschikte Arndt over veel meer gegevens omtrent het Rozenkruis dan algemeen gedacht wordt. Zo bevond zich in een tot dusver onbekend manuscript van de genoemde Christoph Hirsch een aan hem geadresseerde brief uit 1616 waarin Arndt («dimidium animeae meae») zich over de *Chymische Hochzeit* als volgt uitsprak: «Certe nubtiae chymicae magnum lumen et acumen Philosophiae prae se ferunt; et non tamen abstrusissimae Operationes chymicae depictae sunt, sed res multo graviore; quasque a longe praevideo, suo tempore ac loco lucem visurus. Veniet, veniet seculum Heliae Artista a Monarcha Philosophorum Medicorumque praedictum. Dubito an vita mea eo usque superstes futura. Gratulor futuro seculo de tanta luce; ego contentus ero, si non meliora speranda, *Fama* illorum». In vertaling: Uit de *Chymische Hochzeit* komt stellig een groot licht en begrip voor de filosofie voort, daar er niet alleen alchimische handelingen in beschreven worden, doch ook vele ernstiger zaken die ik, zoals ik reeds lang voorzie, te bestemder tijd en plaats te zien zal krijgen. Zij komt, de eeuw van Helias Artista komt, zoals de koning der filosofie en der artsen [Paracelsus] het voorzegd heeft. Ik betwijfel weliswaar of het leven mij nog zo lang zal worden geschonken, maar reeds nu wens ik de komende eeuw geluk vanwege dit grote licht. Wat mijzelf betreft ben ik – daar ik niets beters mag verwachten – tevreden met hun *Fama*.⁴⁴

44

Melchior Breler schreef in zijn in 1622 anoniem verschenen *Mysterium iniquitatis Pseudoevangelicae*: «Dit geschrift [*Fama Fraternitatis*] heeft als auteurs drie vooraanstaande mannen, die te weten wilden komen wat er zich achter hen die, naar beweerd wordt, bezitters zijn van de steen der wijzen, in werkelijkheid verborgen hield. Dit is geen veronderstelling, maar de zuivere waarheid. Wat anderen ook mogen fantaseren, het is niets dan leugen en bedrog.» Deze uitspraak van Breler is des te meer van belang daar zijn boek in feite slechts uit de werken van drie mannen uit Tübingen samengesteld werd: uit de *Theca gladii spiritus* van de «vir religiosissimus Tobias Hess», uit de *Axiomata* van de «amicus noster Dominus Besold» en uit werken van de «religiosissimi et Beato Arndtio [...] charissimi viri Ioan. Valent. Andreae.» Voor Breler, de vertrouwde vriend van Arndt en Morsius, waren dit dus de «tres viros primarios», de drie voortreffelijke mannen die de manifesten R.C. de wereld in hadden gezonden⁴⁵.

45

Tenslotte nog de getuigenissen van Andreae zelf. Wie zijn talrijke latere uitla-

tingen en afstandelijke uitspraken over de *Fraternitas R.C.* zorgvuldig gelezen heeft, kan slechts tot de overtuiging komen dat Andreae de schrijver van de *Fama* was en dat hij daarbij slechts één ding betreunde: dat de *Fama* door onbeschaamde huichelaars verder geleid, bedorven en verraden was («ab impudentissimus histrionibus continuata»). Zelfs als Andreae over de *Fama* spreekt als over «een spelletje van de geest» of «een onbeduidende grap» betekent dat niet dat hij van haar oorspronkelijke boodschap afstand zou hebben genomen: «Hoe meer ik over deze *Fraternitas* nadenk,» schreef hij in de *Turris Babel* van 1619, «des te kunstiger lijkt mij het spel geweest te zijn. Want er kwam hier zulk een hoeveelheid menselijke verwachtingen tot uitdrukking, dat zelfs bij eminente mannen de wens moest ontwaken zich tot de Broederschap te wenden om hulp te verwerven voor hun eigen werkzaamheden. En inderdaad zou zulk een Broederschap van hoogbegaafde en scherpzinnige mannen volledig in staat geweest zijn, doeleinden te bereiken die wij met ons verstand nog in het geheel niet kunnen bevatten.»

Intussen leek de strijd om het Rozenkruis geen einde te nemen en Andreae was om veiligheidsredenen gedwongen zijn oude programma een nieuwe vorm te geven: «Weliswaar moet ik deze Broederschap nu opgeven, maar nooit de ware christelijke broederschap, die onder het kruis met rozen geurt en die zich vastberaden afkeert van de slechtheid der wereld, met haar dwalingen, dwaasheden en ijdelheden. Te allen tijde ben ik bereid het besluit tot zulk een broederschap met alle vrome, verstandige en creatieve mensen te nemen.» En in het laatste hoofdstuk van de *Turris Babel* gebruikte Andreae opnieuw de taal van de *Confessio* om een einde te maken aan de chaos der meningen over de *Fama*: «Er is reeds meer dan genoeg de spot met de mensen bedreven» liet Andreae hier de *Fama* zeggen, «welnu dan, stervelingen, u behoeft geen Broederschap meer te verwachten. Het spel is ten einde. De *Fama* heeft het opgevoerd en ook weer afgevoerd. De *Fama* zei 'ja', nu zegt zij: 'nee' ⁴⁶.

46

Alleen de auteur zelf had het recht de *Fama* opnieuw en in deze vorm te laten spreken. Dat de *Chymische Hochzeit* uit zijn pen kwam heeft hij zelf in zijn *Vita* toegegeven. Eveneens in de *Vita* gaf hij stilzwijgend te kennen auteur van de *Confessio* te zijn. En met de zoëven geciteerde woorden uit de *Turris Babel* heeft hij tenslotte ook toegegeven schrijver van de *Fama* te zijn.

Een andere vraag is of de Broederschap van het Rozenkruis in werkelijkheid bestaan heeft, al was het maar voor korte tijd. Hierover schreef Andreae in een brief aan hertog August van 2 augustus 1643 de onweerlegbare woorden: «Ego fratres Roseae Crucis nunquam in rerum natura, sed figmentum fuisse,

certo certior sum» (Dat de broeders van het Rozenkruis niet in werkelijkheid hebben bestaan, daarvan ben ik zekerder dan zeker).⁴⁷ En hij kon het weten! Maar ook de drie andere genootschappen die hij naderhand in het leven geroepen heeft (Fraternitas Christi, 1616, Societas Christiana, 1619, Unio Christiana, 1627, om van de *Christianopolis* maar te zwijgen) hebben nauwelijks «in rerum natura» bestaan, doch slechts in de voorbereidings- en planmatige fase. In feite was aan deze groeperingen een veel korter bestaan beschoren dan aan de «Liebesbund» of «Societas» van Tobias Hess, voor welke de jonge Andreae in 1607 in de *Chymische Hochzeit* de naam en de persoonlijkheid van Christian Rosenkreutz schiep, en voor welke hij vervolgens in de jaren 1608-1609 ook het programmatische manifest redigeerde, dat wil zeggen de *Fama* en de *Confessio Fraternitatis R.C.*

NOTEN

- 36 Richard Kienast, *Johann Valentin Andreae und die vier echten Rosenkreutzer-Schriften*, «Palaestra», CLII, Leipzig 1926, pp. 238.
- 37 Julian Paulus, *Alchemie und Paracelsismus um 1600. Siebzig Porträts*, in: Joachim Telle (Hrsg.), *Analecta Paracelsica. Studien zum Nachleben Theophrast von Hohenheims im deutschen Kulturgebiet der frühen Neuzeit*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1995, pp. 335-406, vooral 385-386.
- 38 J.V. Andreae, *Vita ab eo ipso conscripta*, a.b., p. 20; Dezelfde, *Johannis Ludovici Andreae praecox maturitas*, in: Andreae, *Gesammelte Schriften*, Bd. 2, a.b., 99-145, vooral 130.
- 39 Richard van Dülmen, *Die Utopie einer christlichen Gesellschaft. Johann Valentin Andreae (1586-1654)*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1978, p. 76; *Catalogus Andreae*, a.b., p. 71; *Cimelia*, a.b., 62.
- 40 Caspar Bucher, *Antimenippus sive Oratio: Atrosissimorum et virulentissimorum maledictorum et calumniarum, quas Menippus Literatos et Humanitatis Doctores, inique ac injuste effundit, justam retorsionem continens Habita [...] XIII. Augusti*, Tübingen, J.A. Cellius, 1617, pp. 63-70. Een Duitse uitgave met de aanklagende titel: *Gespräch von der ungehewern Weltphantasey der RosenCreutzischen Brüderschaft und von dem großen Phantasten Menippo*, Tübingen bey Cellio, werd weliswaar in de lente van 1617 aangekondigd, maar is niet verschenen.
- 41 [Friedrich Grick], *Apologia F.R.C. [...] durch Irenaeum Agnostum*, z.p. [Nürnberg, S. Halbmayer], 1620, bl. D7v-D8r; [Dezelfde], *F. Gr. Apologema praeparatorium adversus Justum Cornelium*, z.p., [Nürnberg, S. Halbmayer], 1620, p. 14; [Dezelfde], *Liber Toder Portus Tranquillitatis*, z.p. [Nürnberg, S. Halbmayer], 1620, p. 42. Voor de volledige titels vgl. *Cimelia*, nrs. 216, 217, 228.
- 42 Gottfried Arnold, *Unparteyische Kirchen- und Ketzer Historie*, Schaffhausen 1741⁴, bd II, pp. 763, 903; G. E. Guhrauer, *Kritische Bemerkung über den Verfasser und den ursprünglichen Sinn und Zweck der Fama Fraternitatis des Ordens des Rosenkreuzes*, in: «Zeitschrift für die historische Theologie», xxii (n. Reihe xvi), 1852, pp. 298-315, vooral 299-301; W. Begemann, *Johann Valentin Andreae und die Rosenkreuzer*, in: «Monatshefte der Comenius-Gesellschaft», viii, 1899, pp. 145-168, vooral 154-155; J. Kvačala, *Johann Valentin Andreaes Anteil an geheimen Gesellschaften*, in: «Acta et commentationes imperialis Universitatis Jurjevensis», vii, 2, 1899, [b. iv], pp. 1-50, vooral 15-19; John W. Montgomery, *Cross*

and Crucible. Johann Valentin Andreae (1586-1654) *Phoenix of the Theologians*, The Hague, M. Nijhoff, 1973, pp. 177, 212-213.

43 Brief van Breckling aan Olaf Bjorn van 17 juli 1707, Gotha, Landesbibliothek, ms. B 197, nr. 9.

44 Heliophorus Ophiuchus sive Ophiofagus [Christoph Hirsch], *Adumbratio brevis astronomiae supernaturalis per mulierem solis apocalypticam depicta et utrum anno 1613 in magni cuiusdam Theologi (I.A.) gratiam explicatae; nunc vero anno 1621 iterum revisa*, Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Codex alchim 684, bl. 128r-260v: 137r. «Heliophorus» staat voor Christophorus; «Ophiuchus» [slangendrager] und «Ophiofagus» [slangeneter] duiden op het hert (Hirsch) dat, volgens de Duitse mythologie, slangen at. Voor andere RC-geschriften van Hirsch vgl. *Cimelia*, nr. 164; *Paracelsus in der BPH*, a.b., p. 22; *500 лет гнозиса в Европе. Гностическая традиция в печатных и рукописных книгах* (500 ljet Gnosisa v Jevrope. Gnostitsjeskaja traditsija v petsjatnyh u roekopisnyh knigach), *500 Years of Gnosis in Europe*, Amsterdam, In de Pelikaan, 1993, p. 197; Abraham von Franckenberg, *Briefwechsel*. Eingeleitet und herausgegeben von Joachim Telle, Stuttgart-Bad Cannstadt, Frommann und Holzboog, 1995, passim.

45 M[elchior] B[reler], *Mysterium Iniquitatis Pseudoevangelicae*, Goslar, J.Vogt voor de gebroeders Stern, 1621, pp. 100-101.

46 Johann Valentin Andreae, *Turris Babel sive Judiciorum de Fraternitate Rosaceae Crucis Chaos*, Straßburg, Erben L. Zetzners, 1619, [in volgorde der citaten] pp. 38, 37, 70, 69

47 Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, codex Guelf 65.1 Extrav., bl. 100r.

FAMA FRATERNITATIS R.C.

GEREVISEERDE EN AANGEVULDE TEKST VAN 1614

MET NEDERLANDSE VERTALING

FAMA FRATERNITATIS
ODER BRUDERSCHAFFT¹ DES HOCHLÖBLICHEN
ORDENS DES ROSEN CREUTZES.²

An die Häupter, Stände und Gelehrten Europae.

Wir die Brüder der Fraternitet deß R.C. entbieten allen und jeden, so diese unsere *Famam* Christlicher Meinung lesen, unsern Gruß, Liebe und Gebett.

Nachdem der allein weyse und gnädige Gott in den letzten Tagen sein Gnad und Güte so reichlich über das Menschliche Geschlecht außgossen, daß sich die Erkantnuß, beydes seines Sohns und der Natur, je mehr und mehr erweitert, und wir uns billich einer glückseligen³ Zeit rühmen mögen, daher Er⁴ dann nicht allein fast⁵ das halbe theil der unbekandten und verborgenen Welt erfunden, viel wunderliche und zuvor nie geschehene Werck und Geschöpff der Natur uns zuführen, und dann hocherleuchte *Ingenia* auffstehen lassen, die zum theil die verunreinigte unvollkommene Kunst wieder zu recht brächten, damit doch endlich der Mensch seinen Adel und Herrlichkeit verstünde, welcher gestalt der⁶ Microcosmus, und wie weit sich sein Kunst in der Natur erstrecket.

Ob wol nun auch hiermit der unbesonnenen Welt wenig gedienet, und des Lästerns, Lachens und Gespöts immer mehr ist, auch bey den Gelehrten der Stoltz und Ehrgeitz so hoch, daß sie nicht mögen zusammen treten und auß allem, so Gott in unserm Seculo reichlich mitgetheilet, ein *librum Naturae* oder Regulam aller Künsten samlen⁷ möchten, sondern je ein theil dem andern zuwider thut, bleibt man doch⁸ bey der alten Leyren und muß Bapst, Aristoteles und Galenus, ja was nur einem Codice gleich siehet, wider das helle offenbahre Liecht gelten, die ohn zweifel selbsten, so sie lebten, mit grossen Freuden sich corrigirten: hie ist man aber so grossem Werck⁹ zu schwach, und ob wol in Theologia, Physica und Mathematica die Wahrheit entgegen gesetzt, lasset doch der alte Feind seine list und grollen mit hauffen sehen, da er durch Schwärmer, unfried und Landleuffer solchen schönen Lauff hindert und verhaßt machet.

FAMA FRATERNITATIS
OF EEN MARE VAN DE BROEDERSCHAP DER
ZEER LOFWAARDIGE ORDE VAN HET ROZENKRUIS

Aan de staatshoofden, regeringen en geleerden van Europa.

Wij, broeders van de Broederschap van het Rozenkruis, bieden aan allen die deze onze Fama in christelijke gezindheid lezen, onze groet, onze liefde en ons gebed.

Nadat de alleen wijze en genadige God in de laatste tijden zijn genade en goedheid zo rijkelijk over het menselijke geslacht heeft uitgestort dat zowel het inzicht aangaande zijn Zoon als met betrekking tot de natuur zich meer en meer verdiept heeft, mogen wij terecht van een gelukkige tijd gewagen, waarin Hij ons niet alleen bijna de helft van de onbekende en verborgen wereld heeft doen ontdekken en vele wonderbare en tevoren nimmer geziene werken en schepselen van de natuur getoond heeft, doch bovendien zeer verlichte en met wijsheid begiftigde mensen heeft doen opstaan, die de ontaarde, onvolmaakte kunst ten dele in ere hersteld hebben, opdat de mens toch eindelijk zijn adeldom en heerlijkheid zou beseffen, welke de hoedanigheid van de microkosmos is, en hoever zijn kunst* zich in de natuur uitstrekt.

De onnadenkende wereld is hiervan echter weinig gediend en laster, gelach en spotternij nemen steeds meer toe. Ook bij de geleerden is de trots en de eerezucht zo groot dat zij zich niet willen verenigen om uit alles waarin God ons in onze eeuw zo rijkelijk heeft doen delen een Boek der Natuur of een richtsnoer voor alle kunsten samen te lezen, maar, integendeel elkaar tegenwerken. Zo blijft alles bij het oude en moeten de paus, Aristoteles en Galenus, ja, alles wat er maar als een oud handschrift uitziet, wederom voor het klare, geopenbaarde licht doorgaan, ofschoon [laatstgenoemden], indien zij nog zouden leven, zich ongetwijfeld met grote vreugde zouden willen verbeteren. Hier echter is men voor zulk een grote arbeid te zwak. Hoewel in de theologie, de fysica en de mathematica de waarheid hier tegenover gesteld wordt, geeft de oude vijand overvloedig blijk van zijn listen en lagen, door – [gebruikmakend van] tweedracht zaaiende dweppers en landlopers – deze schone ontwikkeling [der dingen] te verhinderen en gehaat te maken.

* Zie blz. 112.

Zu solchem intent einer general Reformation hat sich auch hoch und lange zeit bemühet der weyland Andächtige, Christliche¹⁰ und hocherleuchte Vatter Fr. C.R., ein Teutscher unserer Fraternitet Haupt und Anfänger.

Dieser, nachdem er auß Armut seiner gleichwol Adelichen Eltern¹¹ im fünfften Jahr seines Alters in ein Kloster versteckt worden, und also beyde Sprachen, Griechische und Lateinische¹² ziemblich erlernt, wurde er einem Brüder P.a.L.¹³, so eine Reyse zum Heyligen Grab fürgenommen, auff sein embsiges flehen und bitten¹⁴ noch in blühender Jugend zugegeben.

Ob wol aber dieser Bruder in Cypren gestorben und also Jerusalem¹⁵ nicht gesehen, kehret doch unser Fr. C.R. nicht umb, sondern schiffet vollend hinüber und zog auff Damasco zu, in willens¹⁶, von dannen Jerusalem zu besuchen.

Als er aber wegen Leibes beschwerlichkeit¹⁷ alldar verharren, und wegen des Artzneyens (dessen er nicht unbericht war) der Türcken Gunst erholte, wurde man ungefehr der Weysen zu Damcar¹⁸ in Arabia zu Rede¹⁹, was Wunders dieselben trieben und wie ihnen die gantze Natur entdeckt were. Hiedurch wurde das hohe und edle Ingenium Frat. C.R.²⁰ erweckt, daß ihme Jerusalem nicht mehr so hoch als Damcar²¹ im sinn lage. Kondte auch seine Begierde nicht mehr meistern, sondern verdinget sich den Arabern, ihn umb gewisses Geld nach Damcar zu lieffern.²²

Nur sechzehend Jahr war er alt, als er dahin kam, gleichwohl eines starcken teutschen Gewächs. Da empfinden ihn die Weysen, als er selber bezeuget, nicht wie einen Frembden, sondern gleichsamb auff den²³ sie lange gewartet hetten. Nenneten ihn mit Namen²⁴, zeigten ihme auch andere Heimblichkeiten auß seinem Kloster an, dessen er sich nicht genugsamb verwundern konnte²⁵. Allda lernet er die Arabische Sprach²⁶, wie er dann gleich in folgendem Jahr das *Buch* und *librum M.* in gut Latein gebracht und mit sich genommen. Diß ist der Ort, da er seine Physic und Mathematic geholet, deren sich billich die Welt hette zu erfrewen, wann die Liebe grösser und des mißgunstes weniger were.

Nach drey Jahren kehret er wieder umb mit guter Erlaubnuß: Schiffet aus dem *Sinu Arabico* in Aegypten, da er nicht lange geblieben, allein daß er nunmehr besser auff die Gewechs und Creaturn acht gebe²⁷, überschiffete das

Ook wijlen onze vrome, christelijke en zeer verlichte Vader Broeder C.R., een Duitser, hoofd en stichter van onze Broederschap, heeft zich lange tijd zeer veel moeite getroost zulk een algemene hervorming tot stand te brengen.

Nadat hij wegens armoede van zijn ouders – ofschoon dezen van adel waren – op vijfjarige leeftijd in een klooster werd geplaatst, waar hij de beide talen, Grieks en Latijn, naar behoren leerde, werd hij, nog in de bloei van zijn jeugd, op zijn aanhoudend smeken en bidden toevertrouwd aan een broeder P.a.L., die het plan had opgevat een reis naar het heilige graf te ondernemen.

Ofschoon deze broeder op Cyprus stierf en Jeruzalem dus niet aanschouwd heeft, keerde onze Broeder C.R. desondanks niet terug, maar zette zijn reis voort en stak over naar Damascus, met de bedoeling van daaruit Jeruzalem te bezoeken.

Toen hij echter wegens lichamelijke moeilijkheden aldaar moest blijven en door zijn medische kennis, waarmee hij enige ervaring had, de gunst van de Turken verwierf, hoorde hij toevallig over de wonderen spreken die verricht werden door de wijzen van Damcar in Arabië, aan wie de ganse natuur ontsluit zou zijn. Hierdoor werd de verheven en edele geest van Broeder C.R. gewekt, waardoor zijn belangstelling niet meer zozeer naar Jeruzalem getrokken werd als wel naar Damcar. Zo kon hij zijn verlangen niet meer bedwingen en kwam met de Arabieren overeen hem voor een bepaalde som gelds naar Damcar te brengen.

Toen hij daar aankwam was hij pas zestien jaar, maar had een sterk Duits gestel. De wijzen aldaar ontvingen hem, zoals hij zelf getuigt, niet als een vreemdeling maar als iemand op wie zij reeds lang hadden gewacht. Zij noemden hem bij zijn naam en waren ook van andere geheimen uit zijn klooster op de hoogte, hetgeen hem uitermate verwonderde. Daar leerde hij ook de Arabische taal, zodat hij reeds het volgende jaar het boek M. in goed Latijn vertaalde en het meenam. In deze stad verwierf hij eveneens zijn kennis van de fysica en de mathematica, waarover de wereld zich werkelijk zou kunnen verheugen, indien de liefde groter en de afgunst minder zou zijn.

Na drie jaar keerde hij, na verkregen toestemming, terug en stak de Arabische Golf over naar Egypte. Hij bleef daar niet lang, maar besteedde er wel meer aandacht aan de gewassen en de schepselen. Van daar voer hij over de

gantze *Mare Mediterraneum*, auff daß er kähme gen Fetz, dahin ihn²⁸ die Araber gewiesen, und ist das billich eine schand, daß so weit entlegene Weysen nicht allein eynig und allen Zanckschriften zu wider, sondern auch in Vertrawung und eröffnung ihrer Heimlichkeiten so geneigt und willig sein.

Alle Jahr schicken die Araber und Africaner zusammen, befragen einander auß den Künsten, ob nicht vielleicht etwas bessers erfunden oder die Erfahrung ihre rationes geschwächt hette: da komet jährlich etwas herfür²⁹, dadurch Mathematica, Physica und Magia (dann hierinnen sind die Fessaner am besten) gebessert wird³⁰, wie es dann Teutschland nun mehr weder an gelehrten Magis, Cabalistis, Medicis und Philosophis nicht mangelt, da man es entweder einander³¹ möchte zu lieb thun, oder, der gröste hauff nicht wollte, die waid allein abfressen.³²

Zu Fessa nun oder Fetz³³ machet er kundschaftt zu denen, wie er³⁴ sie zu nennen pflegt, Elementarischen Inwohnern, die ihme viel des Ihrigen eröffneten, wie dann auch wir Menschen³⁵ viel des unsern köndten zusammen bringen, da gleiche Eynigkeit unter uns, und da man mit ganzem ernst begerte zu suchen.

Von diesen Fessanern bekennt er offt, daß ihr Magia nicht aller rein, auch die Cabala mit ihrer Religion befleckt were, nichts destoweniger wuste er sie ihme treflich nutz zu machen und befand noch bessern grund seines Glaubens, als welcher just mit der gantzen Welt Harmonia concordiert, auch allen *periodis seculorum* wunderbarlich imprimirt³⁶ were.

Und hierauß schlosse³⁷ sich die schöne Vereynigung, daß gleich wie in einem jeden Kernen ist ein gantzer baum³⁸ oder Frucht, also die gantze grosse Welt in einem kleinen Menschen were, dessen Religion, Policey, Gesundheit, Glieder, Natur, Sprach, Wort und Werck, alles³⁹ in gleichem tono und Melodey mit Gott, Himmel und Erden ginge: was darwider, das were Irrung, verfälschung und vom Teuffel, welcher allein die erste, mittel und letzte ursach⁴⁰ der Weltlichen Dissonantz, Blindheit und Dunckeln⁴¹: Also möchte freylich einer alle und jede Menschen des Erdbodens examiniren, würde er befinden, daß das Gute und Gewisse immerdar mit ihme selbst eins, das⁴² ander mit Tausenderley Irrung und irriger meinung⁴³ befleckt ist.

gehele Middellandse Zee, tot hij aankwam in Fez, waarheen de Arabieren hem verwezen hadden. Het is voor ons werkelijk beschamend te ervaren dat deze wijze mannen, die zo ver [van elkaar] verwijderd leven, niet alleen eensgezind zijn en wars van alle twistgeschrijf, maar ook bereid zijn [elkaar] in vertrouwen hun geheimen te onthullen.

Ieder jaar komen de Arabieren en de Afrikanen tezamen om met elkaar te beraadslagen over de kunsten en zich af te vragen of er wellicht iets beters ontdekt was, dan wel of hun denkbeelden afgezwakt waren door de ervaring. Op deze wijze komt er elk jaar wel iets naar voren dat in de mathematica, de fysica en de magie – want daarin zijn de inwoners van Fez het meest bedreven – verbetering brengt. Daar er tegenwoordig ook in Duitsland geen gebrek is aan geleerde magiërs, kabbalisten, geneesheren en filosofen, zouden zij daarbij óf elkaar welgezind moeten zijn, óf zij zouden, als de meesten dat niet zouden willen, «de weide» dan maar alleen moeten afgrazen.

In Fez maakte hij kennis met de bewoners der elementen – zoals hij ze placht te noemen** – die hem veel van hun [kennis] onthulden, zoals ook wij, mensen, veel van de onze bijeen zouden kunnen brengen, indien onder ons dezelfde eenheid zou bestaan en men er in grote ernst naar zou willen zoeken.

Van de inwoners van Fez verklaarde hij vaak dat, hoewel hun magie niet zuiver was en hun kabbala aangetast was door hun godsdienst, hij zich desondanks dit alles voortreffelijk ten nutte had weten te maken en er een nog betere grondslag in had gevonden voor zijn geloof, dat volledig met de harmonie van de gehele wereld overeenstemde en ook op wonderbare wijze zijn stempel op alle tijdsperiodes had gedrukt.

Hieruit zou men tot de schone vergelijking kunnen komen dat, evenals er in iedere pit een gehele boom of vrucht vervat is, de gehele, grote wereld [als het ware] aanwezig is in één klein mens, wiens godsdienst, politiek, gezondheid, ledematen, natuur, taal, woorden en werken, alle in één klank en in één melodie harmoniëren met God, hemel en aarde. Alles wat daarmee in strijd is, is dwaling, vervalsing, afkomstig van de duivel, die de eerste, middelste en ook de laatste oorzaak van de disharmonie, verblinding en duisternis der wereld is. Indien dus iemand alle mensen op aarde eens zou onderzoeken, dan zou hij tot de slotsom komen dat het goede en gewisse altijd met zichzelf in harmonie is, maar dat al het overige door duizenderlei vergissingen en verkeerde meningen bevlekt is.

NOTEN

- 1 MsSalzburg/MsNagel/MsGessler: Bruderschaft; MsWolfenbüttel/Ed 1614: Bruderschaft.
- 2 MsNagel/MsWolfenbüttel: Ordens des Rosen Creutztes; Ed. 1614: Ordens des R.C.; MsGessler: Ordens des fratris R.C.; MsSalzburg: Ordens Roseae Crucis.
- 3 MsSalzburg/MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: glückseligen/glückseeligen; Ed 1614: glücklichen.
- 4 Alleen MsSalzburg.
- 5 Alleen MsSalzburg.
- 6 MsSalzburg: der Microcosmus; MsNagel/MsGessler/ Ed 1614: er Microcosmus; MsWolfenbüttel: Microcosmus.
- 7 MsSalzburg/MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: samlen/samblen; Ed 1614: söndern.
- 8 MsSalzburg: doch; MsNagel: drat.
- 9 MsSalzburg/MsWolfenbüttel: hie ist man aber so grossem werkh/werck; MsNagel/MsGessler: hier ist aber man so grossem werck; Ed 1614: hie aber ist man so grossen Worten [in de Errata als «Wercken» gecorrigeerd].
- 10 MsSalzburg: Christliche; MsNagel: geistreiche; MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: Geistliche.
- 11 Alleen MsSalzburg zonder {}.
- 12 «Griechische und Lateinische» ontbreekt in MsSalzburg.
- 13 MsSalzburg/MsGessler: P.a.L.; MsWolfenbüttel/Ed 1614: P.A.L.; MsNagel: P.A.C.
- 14 MsSalzburg: zonder {}, alleen met «, ».
- 15 In MsSalzburg met hoofdletters geschreven.
- 16 MsSalzburg: zog uff Damasco zu, in willens; MsNagel: zog nach Damasco, willens; MsGessler/Ed 1614: zohe/zoge nach Damascum, willens; MsWolfenbüttel: zog auff Damascum in willens.
- 17 MsSalzburg: Leibs Schwerlikheit; MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: Leibes beschwerlichkeit; MsNagel: Leibes beschwerung.
- 18 MsSalzburg/MsGessler/MsWolfenbüttel: Damcar; Ed 1614: Damasco (maar «Damcar» in de Errata).
- 19 MsSalzburg: Red; MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: rede.
- 20 MsSalzburg/MsNagel: Frat. C.R.; MsWolfenbüttel: F.C.R.; MsGessler/Ed 1614: Fr. C.R.C..
- 21 MsSalzburg/MsGessler/MsWolfenbüttel: Damcar; Ed 1614: Damasco (maar «Damcar» in de Errata).
- 22 MsSalzburg/MsWolfenbüttel: verdingt sich den Arabern umb gewisses Geld nach Damcar zu lifferen; MsNagel: verdingte sich den Arabiern nach Dorcar zu liefern; MsGessler: verdinget sich den Arabärn, in umb ein gewüsses gelt nach Damcar zu lüfern; Ed 1614: verdinget sich den Meistern Arabern, ime umb gewisses Geld nach Damasco zulieffern.
- 23 MsSalzburg/MsNagel/MsWolfenbüttel: auff den; MsGessler: auff dene; Ed 1614: auff denen.
- 24 MsSalzburg/MsNagel: Nenneten ihn mit Namen; MsGessler/Ed 1614: nenten ihne auch mit Nahmen.
- 25 MsSalzburg/MsNagel: kunte, kontte; MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: können.
- 26 MsSalzburg: lernet er die Arabische Sprach, wie; MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: lehrnet er die Arabische Sprach besser, wie; Ed 1614: lehrnet er die Arabische Spraach besser, wie.
- 27 MsSalzburg/MsGessler/MsWolfenbüttel: besser uff die Gewechß und Creaturen acht gebe/gabe/geben; Ed 1614: besser achtung auff die Gewächß und Creaturen; MsNagel: daß er nur die gewechs und Creaturen besehen können.
- 28 MsSalzburg/MsWolfenbüttel: ihn; Ed 1614: ihnen; MsNagel: er von den Arabern.

- 29 MsSalzburg: (de gehele zin ontbreekt, maar wordt door alle andere mss. bevestigd); MsNagel: da komp alle jahre ettwas neues herfür; MsGessler: da khomet Jährlichen ettwas herfür; MsWolfenbüttel: da komp Jährlich etwas hervon; Ed 1614: da kömmet Jährlichen ettwas herfür.
- 30 MsSalzburg: wirt; MsNagel/MsGessler/Ed 1614: werden.
- 31 MsSalzburg: eintweder; MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: einander.
- 32 MsSalzburg/MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: abfressen; Ed 1614: abfretzen (echter als «würde abfressen» in de Errata gecorrigeerd).
- 33 MsSalzburg/MsGessler: Zu Fessa nun oder Fetz; MsWolfenbüttel: Zu Fessanum (oder Fez); MsNagel/MsWolfenbüttel: Zu Fessa oder Fiessa; MsWolfenbüttel: Zu Fessa oder Fasen; Ed 1614: Zu Fessanum (oder Fez).
- 34 MsSalzburg/MsGessler/MsWolfenbüttel: er; Ed 1614: man. MsNagel: machtt er mit den einwohnern Kundtschafft, so man Elementarii nennett.
- 35 MsSalzburg: menschen; MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: Teutschen. De aanduiding «wir Menschen» kan gebruikt zijn ter onderscheiding van de «elementarische Inwohner», een term waarbij men onwillekeurig aan natuurgeesten of elementalen denkt, zoals o.a. beschreven door Paracelsus. Zou echter de term betrekking hebben op een bepaalde groep inwoners van Fez, dan zou «wir Teutschen» toch de oorspronkelijke lezing kunnen zijn.
- 36 MsSalzburg/MsGessler: imprimirt; Ed 1614: imprimirt (maar in de Errata gecorrigeerd – echter ten onrechte – in: «incorporirt»); MsNagel/MsWolfenbüttel: incorporirt.
- 37 MsSalzburg: schlosse; MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: schlossen.
- 38 MsSalzburg/MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: ein gantzer Baum; Ed 1614: ein guter gantzer Baum.
- 39 MsSalzburg: Sprach, Wort und Werck, alles; MsNagel/MsGessler: Sprache, Wort und Werck, alles; Ed 1614: Spraache, Worte und Wercke, aller.
- 40 MsSalzburg/MsGessler: die erste, mittel und letzte; MsWolfenbüttel/Ed 1614: das erste mittel und die letzte; MsNagel: die erste und letzte der Weltlichen Obrigkeit (!), Dissonantz.
- 41 MsSalzburg: Dunkeln; MsGessler: duncksucht; MsWolfenbüttel: dunckelsucht; MsNagel/Ed 1614: dumbensucht.
- 42 MsSalzburg/MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: das; Ed 1614: daß.
- 43 MsSalzburg: Irrung und irriger meinung; MsNagel: Irrung machung; MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: irriger meinung.
- 44 MsSalzburg/MsWolfenbüttel: Fessen; MsGessler/MsWolfenbüttel/Ed 1614: Fessam.
- 45 *Van hier af ontbreken in het Ms. Salzburg 4 bladzijden.*
- 46 MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: alles; Ed 1614: alle.
- 47 MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: weren sie schon; Ed 1614: weren sie.
- 48 MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: ihn; Ed 1614: ihnen.
- 49 MsWolfenbüttel/Ed 1614: dem eynigen Centro; MsGessler: dem ewigen Centro; MsNagel: dem Centro.
- 50 MsGessler/MsWolfenbüttel: Regul; MsNagel: Regulenn; Ed 1614: Regul.
- 51 MsNagel/MsGessler/MsWolfenbüttel: Europa; Ed 1614: Europae.
- 52 MsNagel/MsGessler: mittheile; MsWolfenbüttel/Ed 1614: mittheilen.